

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติที่เปรียบเสมือนพื้นฐานของชีวิตทุกชีวิตในโลก ประกอบด้วย ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรป่าไม้ โดยทรัพยากรดังกล่าวนี้จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันอย่างสมดุล ก่อให้เกิดปัจจัยเพื่อการดำรงอยู่ของสรรพชีวิต แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ ถูกรบกวนโดยกิจกรรมและการกระทำของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยความตั้งใจหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ผลลัพธ์สุดท้ายที่เกิดขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่อันปกติสุขของมนุษย์และสังคมมนุษย์โดยรวม สาธารณซึ่งเป็นองค์ประกอบของสังคมมนุษย์ จึงไม่อาจปฏิเสธความรับผิดชอบและหลีกเลี่ยงผลกระทบดังกล่าวได้

ป่าไม้ของประเทศไทย เป็นป่าเขตร้อน ซึ่งเป็นป่าไม้ที่นับว่ามีความสำคัญมากกว่าป่าไม้ประเภทอื่น ๆ ของโลกเพราะว่าเป็นป่าไม้ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมากที่สุด ดังนั้นป่าไม้จึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าสำคัญยิ่งของประเทศไทย ประชาชนจำนวนมากได้รับประโยชน์จากป่ามาช้านาน สำหรับใช้เป็นปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ป่าไม้นอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนผู้ใช้ไม้ และของป่าแล้ว ยังอำนวยความสะดวกเศรษฐกิจของประเทศอย่างมากในการผลิตเป็นสินค้าจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ ประโยชน์สำคัญอีกประการหนึ่งของป่าไม้ที่คนทั่วไปมักไม่ให้ความสำคัญ คือช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ ช่วยให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ช่วยบรรเทาความร้อนจากดวงอาทิตย์ช่วยไ้ฝนตกเพิ่มขึ้นและมีความชุ่มชื้นในอากาศสม่ำเสมอ เป็นตัวอุ้มซับน้ำให้สละอากาศ และมีน้ำไหลอยู่สม่ำเสมอตลอดปี เพราะต้นไม้จะดูดซับน้ำไว้โดยระบบสังเคราะห์แสง ระบบหายใจและระบบคายน้ำในตัวของมันเอง เมื่อฝนตกลงมาเรือนยอดของต้นไม้จะชะลอความรุนแรงของเม็ดฝนค่อยๆ ไหลลงสู่พื้นดินโดยผ่าน กิ่งก้าน ลำต้นและราก ซึ่งป่าไม้จะช่วยรักษาความชุ่มชื้นในดินให้คงอยู่อย่างเดิม เป็นการป้องกันและบรรเทาการเกิดอุทกภัยได้หากไม่มีป่าปกคลุมดินไว้ ช่องรูพรุนในดินจะถูกอัด และปิดรูดินทำให้น้ำไหลบ่าผ่านไปตามความลาดชันของภูมิประเทศ กลายเป็นอุทกภัย ขณะเดียวกันป่าจะค่อยๆ เพิ่มปริมาณอินทรีย์วัตถุลงบนดินมากขึ้น แม้จะต้องใช้เวลานานนับพัน ๆ ปี แต่ป่าก็ยังคงควบคุมความเสื่อมโทรมของสภาพดินเอาไว้ด้วย ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะต่อการเกษตร ป่าไม้ยังช่วยบรรเทาความรุนแรงของลมพายุ ควบคุมอุณหภูมิท้องถิ่นไม่ให้เปลี่ยนแปลงมากนัก ป่าไม้ยัง

เปรียบเสมือนโรงงานผลิตออกซิเจนขนาดใหญ่ให้แก่มนุษย์และสัตว์ ทำให้ธรรมชาติสวยงาม เป็นแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจและรักษาสุขภาพจิตของประชาชน เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และดำรงรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ อันจะก่อให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ และดำรงรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ อันจะก่อให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้และหลักวิธีทฤษฎีทางวิชาการต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์กับมวลมนุษยชนอย่างมากขึ้นของประชากร การเผาป่า หรือการถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขาและชาวบ้านในท้องถิ่น การตัดไม้ทำลายป่าโดยนายทุนผู้มีอิทธิพลและการพึ่งอยู่กับการเกษตรแผนโบราณ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วไม่ใช่สาเหตุของปัญหา แต่เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น ตัวอย่างเช่น การอ้างว่าการขยายตัวของเศรษฐกิจเป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายป่า แต่แท้ที่จริงการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายป่า แต่แท้ที่จริงการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เป็นผลมาจากนโยบายส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการส่งออกของรัฐบาล ปัญหาการทำลายป่าที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่ซับซ้อนและมีความละเอียดอ่อน จำเป็นต้องได้รับการพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบทั้งระบบ

สถานการณ์โลกปัจจุบันกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม สิ่งที่จะทำให้สถานการณ์กลับคืนมาได้ต้อง ทำให้ป่าไม้กลับคืนมาสร้างความสมดุลของระบบนิเวศ นับเป็นความน่าพิศวงอันหนึ่งของโลกเราที่มีสรรพสิ่งมีชีวิตมากมายชนิด โดยใช้เวลาวิวัฒนาการมานับร้อยล้านปี ความหลากหลายของสรรพสิ่งมีชีวิตหรือที่เรียกว่า ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) หมายถึง นานาชีวิต นานาพันธุ์ที่อยู่ในนิเวศที่อยู่อาศัยที่หลากหลายทั่วโลกทุกชีวิตของมนุษย์ได้พึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพ โดยผ่านกระบวนการนับไม่ถ้วน ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเกษตรกรรม การพัฒนาการรักษาโรค การประมง และการดำรงรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

พื้นที่ป่าต้นน้ำ ลำห้วยน้ำลึก เป็นแม่น้ำสาขาย่อยของแม่น้ำน่าน ที่บ้านสันเจริญ หมู่ที่ 6 ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน เป็นแหล่งต้นน้ำขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย เรียกว่า “ตาน้ำ” หรือชาวบ้านบริเวณนั้นเรียกว่า “น้ำออกรู” (Piping) เป็นระบบนิเวศที่สมบูรณ์และเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ของกลุ่มภูส่น สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยว และนักอนุรักษ์ธรรมชาติทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศเข้าไปศึกษา จนทำให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาภูเขา (ปลาปรุง หรือปลาสร้อยหิน) และมีปลาอีกหลายชนิดที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ การไร้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน ซึ่งเป็นชาวไทยภูเขาเผ่าเมี่ยน (เผ่าเย้า) ได้รวมตัวกันตั้งกฎกา การอนุรักษ์ความหลากหลาย จึงเป็นที่มาขององค์กรพัฒนาระดับท้องถิ่น ที่มีศักยภาพด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติองค์กรหนึ่งของจังหวัดน่านคือ “ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติ กลุ่มภูส่น” ตั้งอยู่ในบ้านสันเจริญหมู่ที่ 6 ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีพื้นที่ 20,600 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่

ตั้งชุมชนที่ทำกิน ประมาณ 5,000 ไร่ พื้นที่ป่าชุมชน ประมาณ 8,000 ไร่ พื้นที่ป่าต้นน้ำประมาณ 7,600 ไร่ มีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพป่าไม้ มีกิจกรรมการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นต้นว่า ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ศูนย์ฝึกอบรม ผู้นำเยาวชนการอนุรักษ์ธรรมชาติ และโครงการศิลปะกับสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากนี้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจประชาชนในหมู่บ้านได้รับจากผืนป่านี้คือ ใช้เป็นอาหาร ผลผลิตจากลูกชิดหรือลูกต้าว (Arenga Pinnata merrill) คนเราได้รับประโยชน์จาก ต้นต้าว หลายทาง ต้นต้าวมักพบในเขตป่าดิบ เขาชันที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 700 เมตรขึ้นไป จัดเป็นไม้ตระกูลปาล์ม ลำต้นมีความสูง ประมาณ 15-20 เมตร ทางใบยาวประมาณ 3 เมตร และ กาบใบมีเยื่อสีดำโดยตลอด ท้องใบมีสีขาว ต้นต้าวออกผลเป็นทะลายนคล้ายหมากแต่ขนาดเล็กกว่า และให้ผล ในช่วงอายุ 15 - 20 ปี ส่วนใหญ่จะให้ผลเพียงครั้งเดียวและให้ผลมากที่สุดไม่เกิน 4 ครั้ง หลังจากนั้น จะเจริญเติบโตไปแต่ไม่ให้ผลแล้ว จนตายไปเมื่ออายุประมาณ 30 ปี ผลต้าว ใช้เวลา ประมาณ 1 ปี จึงจะพอที่จะตัดได้ ฤดูที่ต้าวแก่ คือช่วงเดือนกันยายน เดือนพฤศจิกายน (กมลทิพย์ จิตต์ณรงค์; 2533)

พื้นที่บ้านสันเจริญ ตั้งอยู่บริเวณที่ราบหุบเขามีกาห้วยน้ำลึกไหลผ่าน มีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเล 600 - 1,700 เมตร มีอาณาเขตติดกับจังหวัดพะเยา โดยมีเทือกเขาดอยยาวเป็นพรมแดนและชาวบ้านเรียกยอดสูงสุดของเทือกเขาดอยยาวว่า ยอดภูตัน ความสูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 1,700 เมตร เป็นพื้นที่ป่าดงดิบอันอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้นานาชนิด และป่าต้าวขึ้นได้เจริญเติบโตดีในบริเวณนี้โดยขึ้นปะปนไปกับพืชอื่นเป็นพื้นที่ที่มีอากาศค่อนข้างเย็น ประชากรที่อยู่อาศัยอยู่เป็นชาวเขมรเผ่าเมี่ยนโดยอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านสันเจริญ บ้านน้ำตักใต้ บ้านน้ำพุร้อน และบ้านน้ำเป้ง ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน บ้านสันเจริญ มีประชากร ประมาณ 86 ครัวเรือน จำนวน 517 คน ซึ่งได้อาศัยป่าแห่งนี้เป็นแหล่งที่มาของรายได้เสริม ซึ่งนอกจากมีการหาเก็บของป่าขายแล้วของป่าที่ทำเงินให้กับชาวบ้านอีกทางหนึ่งคือ การขายผลลูกต้าวหรือผลลูกชิด โดยมีรายได้ประมาณ 30,000 บาทต่อครอบครัว

ผู้ศึกษาสนใจที่จะศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าไม้โดยเฉพาะป่าต้าวหรือป่าลูกชิด ซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวม ว่าชาวบ้านมีวิธีการจัดการเรื่องต่อไปนี้อย่างไรได้แก่ การจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดการป่าต้าว การตลาด การขนส่งผลผลิตจากต้าว และการแปรรูปจากต้าว ประการสำคัญที่ผู้ศึกษานั่นเป็นพิเศษ คือการจัดการป่าต้าว ของชาวบ้านกลุ่มภูตัน ปัญหาและอุปสรรคคว่าเป็นอย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการคือ

1. เพื่อศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากป่าคำวของชาวบ้านกลุ่มภูถ้ำ อำเภอน้ำหนาว ในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาถึงการจัดการป่าคำวของกลุ่มภูถ้ำ
3. เพื่อศึกษาปัญหา และอุปสรรคของการจัดการป่าคำว

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ กำหนดขอบเขตการศึกษา คือศึกษาเฉพาะกรณี “การจัดการป่าคำวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าชุมชนบ้านสันเจริญ” หมู่ที่ 6 ตำบลผาทอง อำเภอน้ำหนาว จังหวัดน่าน “การจัดการป่าคำว” ในระยะเวลา 1 ปีที่ผ่านมาและศึกษาการเก็บผลผลิตจากคำว การรักษาสภาพป่าคำว การแบ่งสรรควบคุมไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ในพื้นที่รับผิดชอบของชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติ กลุ่มภูถ้ำเพื่อนำไปสู่การพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพที่ยั่งยืนได้

1.3.1 ขอบเขตของเนื้อหา

1. การใช้ประโยชน์จากป่าคำวของกลุ่มภูถ้ำ
2. การจัดการป่าชุมชนและการอนุรักษ์ธรรมชาติของกลุ่มภูถ้ำ
3. ปัญหาและอุปสรรคของการจัดการป่าคำวโดยเน้นดังนี้
 - ก. การทำลายต้นคำวนำไปสู่การขาดแคลนผลผลิตจากต้นคำว
 - ข. ปัญหาการตลาด จากพ่อค้าคนกลาง
 - ค. ปัญหาการขนส่งผลผลิตลูกคำว
 - ง. ปัญหาการแปรรูป จากผลผลิตของลูกคำว

1.3.2 ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือหัวหน้าครัวเรือนบ้านสันเจริญ ต.ผาทอง อ.น้ำหนาว จ.น่าน ซึ่งได้ใช้ประโยชน์ จากต้นคำว ในปี 2543 จำนวน 86 คน เหตุผลที่เลือกหัวหน้าครัวเรือน บ้านสันเจริญ เป็นผู้ให้ข้อมูล เพราะราษฎรทุกหลังคาเรือนได้ออกหาเก็บผลลูกคำว ในเขตพื้นที่ป่าชุมชนบ้านสันเจริญ โดยมีกฎกติกาที่มีให้ราษฎรหมู่บ้านอื่น เข้ามาเก็บของป่าทุกชนิดรวมถึงลูกคำวด้วย ราษฎรในพื้นที่หมู่บ้านจึงมีบทบาทโดยตรงต่อการจัดการป่าคำว เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

1.3.3 สถานที่ทำการศึกษาวิจัย

พื้นที่หมู่บ้านสันเจริญ พื้นที่ป่าชุมชนบ้านสันเจริญ จำนวน 20,600 ไร่ ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

1.3.4 ระยะเวลาที่ทำการศึกษาวิจัย

งานการศึกษาวิจัยนี้ใช้ในการดำเนินการประมาณ 3 เดือน โดยเริ่มตั้งแต่ เดือน ธันวาคม 2543 ถึงเดือน มีนาคม 2544

1.4 นิยามศัพท์

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดคำนิยามโดยเฉพาะ ดังต่อไปนี้
 “การใช้ประโยชน์” หมายถึง การใช้ต้นไม้ที่มีผลผลิตเป็นรายได้ และมีผลดี หรือมีคุณค่าในป่าชุมชน ในกลุ่มภูถ้ำ

“การจัดการ” หมายถึง เรื่องที่กระทำโดยมีการควบคุม กำกับอย่างมีระบบ มีประสิทธิภาพหรืองานที่ดำเนินงานในป่าคำว หรือป่าชุมชนของกลุ่มภูถ้ำ

“ปัจจัยภายใน” หมายถึง เหตุอันเป็นทางให้เกิดผลข้างใน

“ปัจจัยภายนอก” หมายถึง เหตุอันเป็นทางให้เกิดผลข้างนอก

“ปัญหาอุปสรรค” หมายถึง เรื่องที่ต้องพิจารณา แก้ไขความขัดข้อง

“ความรู้ ความเข้าใจ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” หมายถึง ระดับความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาของชาวบ้าน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

“การอนุรักษ์” หมายถึง การรักษาทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ของชาวบ้านกลุ่มภูถ้ำต่อการจัดการป่าชุมชน และการจัดการป่าคำว

“ทรัพยากรป่าไม้” หมายถึง ต้นไม้ ป่าไม้ และสภาพแวดล้อม ของป่าไม้ที่อยู่ในเขตป่าชุมชน ของกลุ่มภูถ้ำ

“ทรัพยากรธรรมชาติ” หมายถึง สรรพสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตที่เกิดขึ้นในพื้นที่หมู่บ้านสันเจริญ กลุ่มภูถ้ำ